
ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА РЕАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.342

© Галушка З.І., Соболев В.О., 2012

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ: ОБГРУНТУВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Визначено сучасні міждисциплінарні підходи, необхідні для дослідження взаємозв'язку та взаємної динаміки економічних і соціальних процесів шляхом обґрунтування та побудови структурно-функціональної моделі соціальної системи.

***Ключові слова:** соціальна система, соціальний порядок, організаційна структура, організаційна культура, організаційний механізм.*

Постановка проблеми. Системна складність, висока динамічність, певна невизначеність і непередбачуваність розвитку соціально-економічних процесів у сучасних умовах зумовлюють необхідність пошуку системних підходів до їх аналізу. Зокрема, з нашого погляду, у сучасній економічній науці бракує адекватної трансформаційним умовам теоретико-методологічної основи для пояснення закономірностей структурного взаємозв'язку та динаміки економічних і соціальних процесів для визначення причин виникнення і способів розв'язання соціальних суперечностей, механізмів узгодження системи економічних інтересів та формування соціальної поведінки суб'єктів економічних відносин, для розробки ефективних підходів соціальної політики держави. За нашим переконанням, проблема полягає у складності врахування всіх механізмів взаємодії економічних, соціальних, демографічних, культурних, моральних, правових, політичних та інших чинників при визначенні соціальних пріоритетів, соціально-економічних цілей та способів їх досягнення. Ця проблема стосується методології дослідження розвитку економічних систем.

Необхідно вести пошук інструментів дослідження суті сучасних економічних систем, специфіки механізмів і закономірностей їх функціонування й особливостей ринкової трансформації на основі тих підходів, які існують в інших науках для аналізу будь-яких систем. Для соціальних систем ці підходи ще більш складні, бо наука має справу із впливом суб'єктивних

чинників як при прийнятті суспільних рішень, так і розв'язанні проблем окремих індивідів. Вони вимагають міжпредметних досліджень, оскільки соціальні процеси не лише виступають об'єктом дослідження усіх соціальних наук, але й настільки складні, що їх важко вивчати відокремлено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади дослідження системного взаємозв'язку економічних і соціальних процесів розроблено найвідомішими представниками економічної та соціальної думки: М. Вебером, Дж. Б'юкененом, К. Ерроу, Дж. С. Коулманом, А. Маршаллом, Д. Нортон, А. Пігу, В. Парето, І. Пригожиним, А. Сенном, П. Сорокіним, Ф. Фукуямою, Дж. Ходжсонсом, К. Ясперсом.

У працях Д. Белла, Л. Ерхарда, Я. Корнаї, Х. Ламперта, А. Мюллера-Армака, Р. Масгрейва, В. Ойкена, В. Рьопке, Р. Тітмуса, А. Шюллера та інших учених ця проблема вивчається з погляду взаємодії соціального та господарського порядку. Їхні ідеї, що, зокрема, застосовувалися у практиці забезпечення соціалізації економіки постсоціалістичних країн, конкретизовані у працях Л. Абалкіна, Л. Бальцеровича, В. Биченкова, Р. Грінберга, С. Кірдіної, Л. Семашко, В. Полтеровича, О. Рубінштейна, Г. Явлінського та інших авторів. Вагомий внесок у дослідження цих проблем здійснили такі українські вчені, як: В. Базилевич, А. Гальчинський, Т. Гайдай, В. Геєць, В. Гришкін, А. Гриценко, П. Єщенко, Ю. Зайцев, В. Ілїн, Б. Кваснюк, В. Мандибура, В. Мунтіян, В. Новіков, Б. Пасхавер, С. Пирожков, І. Прибиткова, В. Попов, В. Решетило, В.

Тарасевич, В. Тропіна, М. Чумаченко, А. Чухно та інші вчені.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Для розуміння закономірностей розвитку соціальних систем та структурного взаємозв'язку й динаміки економічних і соціальних процесів існує необхідність розкрити сутність та значення в економічному дослідженні: 1) сучасних принципів аналізу економічних систем; 2) можливостей застосування соціосинергетичного підходу для вивчення взаємодії економічних і соціальних процесів; 3) нових підходів до узагальнюючого знання про економічну реальність, закладених у теоріях економічної соціодинаміки, філософії господарства та метафізиці економіки.

Мета статті - визначити сучасні міждисциплінарні підходи, необхідні для дослідження взаємозв'язку та взаємної динаміки економічних і соціальних процесів, шляхом обґрунтування та побудови структурно-функціональної моделі соціальної системи.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасна теорія систем ґрунтується на тому, що принципи їх існування однакові для будь-яких систем. Відповідно до цієї теорії, системою взагалі називають цілісний об'єкт, який підтримує своє існування і виконує певні функції на основі взаємодії його елементів. Система завжди розглядається як процес. Оскільки системи взаємодіють з їх зовнішнім середовищем, необхідно також вивчати організаційні механізми - позитивні та негативні зворотні зв'язки. Адже, як пише А. Богданов, існує тектологічний закон: якщо система складається із підсистем вищої та нижчої організованості, то її поведінка визначається другою підсистемою [3, с. 15-16].

Система - завжди цілісний об'єкт, який підтримує своє існування та функціонує завдяки взаємодії між елементами. Система має такі риси, які не характерні для окремих елементів. Риси системи - це характеристики цілого, а не його частин. Система складається з елементів. Ці елементи у певний спосіб об'єднуються між собою. Принцип їх об'єднання (закономірність, взаємозв'язок, взаємовідносини) визначає закон композиції. Межі дії цього закону композиції визначають межі самої системи. Знаючи закон композиції, у структурі економічної системи можна визначити ті елементи, які на даний момент не представлені наглядно, тобто не знаходяться на поверхні явищ, а становлять собою внутрішні складові елементи чи механізми їх взаємодії.

Система має власні характеристики: 1) її поведінка залежить від закону композиції; підпорядковується принципам системної ієрархичності (система складається з підсистем і

сама є підсистемою системи більш високого рангу); 2) динамічна складність: різні стани елементів можуть змінювати властивості системи; 3) принцип конформізму: закономірності поведінки систем - універсальні. Це означає, що вивчаючи систему певного типу, результати цього дослідження можна розповсюджувати на всі системи подібного типу [2, с. 29].

Як зазначає Г. Рузавін, "...принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, передусім, у тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, наділені свідомістю, які ставлять перед собою певну мету, керуючись мотивами своєї поведінки та ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації та самоорганізації, випадкового та необхідного становить основу розвитку соціальних систем" [10, с. 63]. Того ж погляду дотримувався І. Пригожин, вважаючи, що "...різниця між біологічною та соціальною еволюціями полягає у тому, що суспільства можуть поводитися цілеспрямовано. Ми здатні у певних рамках обирати свій шлях еволюції [9, с. 37].

Традиційно економічна наука вивчала лінійні системи, властивості яких не змінюються на час зміни їхніх якісних станів. У другій половині ХХ ст. почала розвиватися так звана "теорія хаосу" або нелінійна наука, яка отримала практичне застосування паралельно у багатьох галузях науки. Нелінійними є ті системи, властивості яких істотно залежать від процесів, що в них відбуваються. Суть нелінійності полягає у тому, що при зміні певного керуючого параметра може виникнути певний його критичний стан, починаючи з якого поведінка системи суттєво змінюється. Існує низка характеристик таких систем: нелінійні системи передбачають існування бифуркацій - коли замість єдиного способу поведінки системи з'являється декілька альтернативних рішень, між якими здійснюється обмін стійкістю; навіть незначні зміни навколо точок бифуркацій можуть призвести до значних змін у поведінці системи; якісні характеристики (ознаки) нелінійності та критичності проявляються в ситуаціях нерівноваги; у відкритих системах можливі еволюційні нерівноважні процеси, які відбуваються альтернативно; при аналізі соціоекономічних систем проблема ускладнюється ще й тим, що їх розвиток підпорядковується впливу суб'єктивних рішень.

Будь-яка система має два види закономірностей: ті, що регулюють та сприяють стабілізації системи, й такі, що формують нову якість системи. Поведінка динамічних систем допускає нестійкість, а тому й наявність проблеми непередбачуваності. В умовах нестабільності

горизонт бачення стає скінченим. "Кінцевий горизонт бачення і власний час притаманні не лише хаотичним системам. Вони властиві будь-яким складним об'єктам, у тому числі тим, які належать до соціоекономічної сфери", - зауважує В. Костюк [8, с. 14-17].

Г. Хакен, враховуючи складність, неоднозначність, багатовимірність нелінійність науки, у 1977 р. уперше запропонував для їх пояснення новий термін - синергетика (син - "спільна", ергос - "дія"). Синергетика - це міждисциплінарний напрямок наукових досліджень, завданням якого виступає пізнання процесів і явищ на основі принципів самоорганізації систем. Синергетичний підхід розвивається у різних школах, які належать до різних галузей наукових знань. З економічного погляду, синергетичний підхід трактують як "синтез класики та інституціоналізму" і називають "економічною синергетикою"[6, с. 128].

В Україні також останнім часом з'явилася низка публікацій у цьому напрямку [1; 4; 5].

Головна ідея використання соціосинергетичного підходу полягає в тому, що суспільство розглядається як відкрита система, але така, що має один реальний і багато потенціальних станів. Суспільство може перейти з реального в один із потенціальних станів. Для його аналізу дуже важливий стан біфуркації - розгалуження, коли система знаходиться в критичному нерівноважному стані, а подальший розвиток може призвести або до нового порядку, або до розпаду самої системи. Важливо враховувати також проміжні стани та процеси, які дуже ускладнюють процедуру прогнозування розвитку соціальних систем. Якщо в стабільні періоди головною тенденцією виступає детермінізм, то у трансформаційні періоди дуже зростає роль флуктуації (випадкових змін), і біфуркація носить випадковий характер. Соціосинергетика акцентує увагу на тих аспектах соціальної реальності, які у класичних теоріях розглядаються як другорядні та випадкові, хоч, наприклад, у кризових ситуаціях вони можуть відіграти головну роль.

Соціальна синергетика сьогодні є найбільш змістовним та багатооб'єктивним напрямком дослідження соціальних систем, оскільки відкриває нові аспекти і нові механізми їх дослідження. Кожен із елементів соціальної системи у певний спосіб співвідноситься з елементами економічної системи: ієрархізація (соціальна структура) співвідноситься з розподілом, соціальна мобілізація ґрунтується на організаційних можливостях державних і адміністративно-управлінських органів; потреби знаходять адекватну реалізацію у споживанні,

культурний символізм інтенсивно накопичує структурний та інституційний порядок. У ній же складаються й певні структурні суперечності (форми відчуження), які характеризують усю сукупність соціальних відносин.

Методологічну основу для більш глибокого дослідження економічних процесів складають також соціальні науки. Прикладом є дослідження різноманітних процесів, які зумовлюють специфіку формування господарського менталітету суспільства. Серед них найбільш актуальною, на наш погляд, виявилася філософія господарства як методологічна наука.

Філософія господарства поширює економічний аналіз за рамки власне економіки, орієнтує "...на пошук шляху, який веде до подолання утилітаристського підходу в розумінні економічного буття, виявляє його приховані смисли, що вкрай важливо для формулювання орієнтирів подальшого розвитку" [7, с.179]. Філософія господарства вивчає те, як господарство впливає на людину, її розвиток, перш за все духовний, на усвідомлення людиною свого місця у світі, у взаєминах з іншими людьми. В основі філософії господарства лежить поняття блага (або благ) як філософської категорії цінності, в основі якої закладена цінність праці. Основні економічні категорії (власність, багатство, господарський процес, його ефективність, прибуток і ін.) оцінюються з погляду праведності або неправедності їх виникнення і використання. З позицій православної концепції праці господарська діяльність повинна бути суспільно-корисною, тобто роботою як на себе, так і на суспільство. Одним із принципів, що впливають із православного віровчення, є нестрога прибутковість ринкового обміну, неприпустимість витягання вигоди будь-яким шляхом, а показником суспільної ефективності й умовою порятунку душі багатих підприємців є добродійність.

Названі методологічні підходи до вивчення економіки примушують дивитися на економіку як складну й цілісну систему відносин, до якої, крім відносин, пов'язаних з організацією господарської діяльності, належать правила суспільної поведінки, цінності і норми, культурні традиції, моральні установки тощо.

Використовуючи вищеназвані підходи, зазначимо, що соціальні системи у певний спосіб організовані (Рис.1). Їхня специфіка закладається комплексом базових цінностей, які домінують у суспільстві, структурують відносини між людьми та форми соціальних стосунків. Через норми, правила суспільної поведінки, процедури й специфічні механізми реалізації, закладені організаційною культурою суспільства,

Рис.1. Структурно-функціональна модель соціальної системи

формується його організаційна структура - формальні та неформальні інститути, які визначають механізми та способи регулювання відносин шляхом визначення місця індивіда в суспільстві та механізмів, які дозволяють поєднувати інтереси, спрямовуючи їх на досягнення певних результатів. Організаційна структура - це частково самоорганізаційний механізм (внутрішній), закладений самою природою та глибинними властивостями соціального середовища (культурою, історією, традиціями, досвідом), а частково - організаційний (зовнішній), який створений суспільством для координації соціальних процесів.

Самоорганізаційний порядок складається спонтанно особливо у точках криз (біфуркацій). Він може бути некерованим і неузгодженим або бути притаманним лише тому середовищу, де він виникає. Через певний час такий порядок може скластися в організаційно фіксованих форматах, характерних для певних соціальних груп, людей, зайнятих у певній сфері, таких, які причетні до розв'язання певних соціальних (економічних) проблем, тих, що мають певні права щодо розподілу чи перерозподілу певних ресурсів, причетних до владних структур з правами впливу на розв'язання певних проблем.

Часто цей порядок створюється як паралельний офіційному, певним чином узгоджується з офіційним, якоюсь мірою з ним переплітається через реалізацію спільних інтересів. Наприклад, у командній радянській економіці знайшлося місце соціальним стосункам, які носили напівобщинний, напівфеодальний характер і сьогодні відомі під назвою "одилівщина". Процеси самоорганізації активно проходять у відкритих, складних, динамічних, імовірнісних системах. Вони характеризуються такими особливостями: мінливістю, нестабільністю, випадковістю окремих параметрів і стохастичністю поведінки; здатністю адаптуватися до умов середовища, що змінюються, і перешкод (як до зовнішніх, так і внутрішніх); здатністю до самозбереження за рахунок дії системних законів і принципів: розвитку, синергії, інформованості-впорядкованості, гармонії та ін; здатністю виробляти цілі, варіанти поведінки та змінювати структуру.

Організаційний механізм передбачає формування формальних інститутів, необхідних для координації суспільних дій. До них відносяться права власності, форми влади, державний механізм координації соціальних відносин. Елементи організаційної структури втілюються у формуванні соціального порядку, тобто механізмах узгодження інтересів і дій різних суб'єктів.

Кожен соціальний порядок має свої цінності. Механізм, який забезпечує "збіг" між структурами соціальної реальності та культурно врегульованою поведінкою, З. Бауман називає "культурним кодом" [1, с. 154]. Культурні цінності (культурний код) певною мірою перетворюються у символи узаконення влади. Вони значно впливають на форми організації політичного порядку.

Між загальною системою цінностей і нав'язаною зверху дисципліною існують різноманітні форми соціальної інтеграції. Наприклад, західні суспільства мають різні ціннісні орієнтації, а їх поєднання забезпечують різні умови узаконення та примусовості. Німецький варіант неолібералізму називають ордолібералізмом, оскільки його представники пропагують ідею упорядкування - забезпечення свободи через ефективно встановлений господарський порядок. Соціальний порядок вони визначають як систему відносин, що встановлюються між індивідами і групами, як сукупність інститутів і норм, які регулюють соціальне становище індивідів і груп у суспільстві (у тій мірі, в якій це зумовлено економічно, наприклад, доходами, майном, професією), а також економічно обґрунтовані відносини між членами суспільства, наприклад, між роботодавцями та тими, хто цю роботу отримує.

Оскільки окремі суб'єкти найчастіше об'єднуються для спільного створення умов існування, важливою складовою соціального порядку виступає господарський порядок, який водночас є складовою частиною економічної системи і визначає реальні рамки можливостей використання суспільством обмежених благ для реалізації соціальних цілей економічної системи. Він взаємопов'язаний з господарюючими суб'єктами, їх потребами, інтересами, здібностями, споживчими перевагами, ресурсами, а також із суспільно-політичними інститутами, а тому виступає як фундамент для визначення головних ознак і характеру економічної системи. Господарський порядок складає внутрішній структурний елемент економічної системи разом із політичним, культурним порядком, а також такими елементами соціального життя, як духовно-культурні цінності та суспільно-політичні інститути.

Господарський порядок і суспільно-економічні інститути, а також взаємовідносини між людьми та їх дії зумовлені існуючим порядком, складають економічну систему як частину соціального життя. Економічний порядок завжди є функцією соціального, де другий забезпечує перший.

Визначити суть господарського порядку - значить: 1) виявити історично складені та існуючі на даний час форми цього порядку; 2) розробити

принципи, які дозволяють поєднувати ці форми у цілісну систему.

На наш погляд, вивчення внутрішньої структури економічної системи та типологізація економічних систем за названими критеріями не враховують ще низку принципово важливих моментів.

1. Економічна система - це самоорганізована система, яка має внутрішні механізми розвитку, хоч і залежить від чинників зовнішнього середовища. Тому дуже важливо визначити не лише структуру, а й взаємозв'язки структурних елементів, у тому числі системоутворюючі, визначальні відносини, механізм їх організації та причини існування.

2. Розуміння внутрішньої самоорганізації та механізмів функціонування економічної системи сьогодні не дає гарантій для розуміння механізмів її розвитку в майбутньому. Це вимагає вивчення закономірностей подальшого розвитку систем на основі аналізу тенденцій трансформації їх складових та взаємозв'язків і механізмів, які представляють організаційну культуру суспільства. Як правило, у таких дослідженнях необхідно передбачати кілька сценаріїв розвитку.

3. Соціальні системи організовані так, що рухаються до певних визначених цілей. Цілі реалізуються через певні механізми управління, які дозволяють у певний спосіб впливати на структурні елементи системи і спрямовувати їх. Необхідні дослідження механізму формування як стратегії подальшого розвитку, так довго-, середньо- і короткострокових цілей та цільових пріоритетів. У їх основі має бути довгострокова "місія" цієї системи, закладена принципами її організаційної культури.

4. Управління повинно бути системним. Соціально-економічні системи складні, суперечливі і динамічні. У них важлива роль належить суб'єктивним факторам. Тут великий вплив мають інтереси різних соціально-економічних суб'єктів, способи реалізації цих інтересів на усіх рівнях. А з теоретичного погляду це описує, зокрема, теорія суспільного вибору [78, с. 8-14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Існуючі підходи до аналізу економічних систем необхідно доповнити аналізом характеристик, які пояснюють внутрішні механізми функціонування систем, їхню національну специфіку, особливості циклічного руху, закономірності трансформації, умови рівноваги. Якщо система знаходиться в нерівноважному стані, вона починає підпорядковуватися законам нелінійного характеру, тому управляти традиційними методами неможливо. Це вимагає знання специфіки системи

та наукового обґрунтування альтернатив розвитку з метою віднайти нові варіанти ефективної організаційної культури.

Список літератури:

1. Бевзенко Л. Соціальні зміни у дзеркалі самоорганізаційного моделювання [Електронний ресурс] / Л. Бевзенко. // Вісник, 2002. - №9. - Режим доступу до вид.: <http://www.nbu.gov.ua>. - Назва з екрана.
2. Білецький В. Глобалізм як явище сучасного світу і його вплив на трансформацію особистості (соціально-філософський аспект) / Володимир Білецький, Віталій Білецький. - Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. - т. 5. - Донецьк : Східний видавничий дім. - 2004. - С. 5-17.
3. Богданов А.А. Тектология (Всеобщая организационная наука) А.А. Богданов. - Переиздание в 2-х книгах : Москва : Экономика. - 1989; кн. 1. - 304 с. ; кн. 2. - 351 с.
4. Васильєв О. Синергетичні підходи в економічній теорії / О. Васильєв // Економіка України. - 2007. - № 5. - С. 75-78.
5. Гальчинський А. Методологія складних систем / А.Гальчинський // Економіка України. - 2007. - №8. - С. 4-18.
6. Гальчинський А. Методологія аналізу економічної глобалізації : логіка оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. - 2009. - №1. - С. 4-18;
7. Історія економічних учень. Підручник // За ред.Базилевича В.Д. - К. : Знання, 2004. - 1300 с. (Класичний університетський підручник).
8. Костюк В.Н. Теория эволюции и социоэкономические процессы / В.Н. Костюк. - М. : Едиториал УРСС, 2004. - 176 с.
9. Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность // Знание, философия и жизнь. - 1991. - № 7. - С. 37-51.
10. Рузавин Г.И. Самоорганизация и организация в развитии общества / Г.И. Рузавин // Вопросы философии. - 1995. - № 8. - С. 63-69.

Аннотація

Зоя Галушка, Валерій Соболев

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ:
ОБОСНОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ
ПРОЦЕССОВ**

Определены современные междисциплинарные подходы, необходимые для исследования взаимосвязи и взаимной динамики экономических и социальных процессов, путем обоснования и построения структурно-функциональной модели социальной системы.

Ключевые слова: *социальная система, социальный порядок, организационная структура, организационная культура, организационный механизм.*

Summary

Zoya Galushka, Valery Sobolev

**STRUCTURALLY FUNCTIONAL MODEL OF FRAME OF SOCIETY: GROUND OF
INTERCOMMUNICATION OF ECONOMIC AND SOCIAL PROCESSES**

Certainly modern междисциплинарні approaches, necessary for research of intercommunication and mutual dynamics of economic and social processes, by a ground and construction of structurally functional model of frame of society.

Key words: *frame of society, social order, organizational structure, organizational culture, organizational mechanism.*